

1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

КУШНІРОВА ТЕТЯНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 821.161.1 – 31.09 (043.3) «193»

**ТИПОЛОГІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ РОМАННИХ ФОРМ
У РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

10. 01. 02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Сімферополь – 2013

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Ніколенко Ольга Миколаївна,
завідувач кафедри світової літератури
Полтавського національного
педагогічного університету імені
В. Г. Короленка

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор **Гусєв Віктор Андрійович**, професор кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара;

доктор філологічних наук, професор **Кочетова Світлана Олександрівна**, професор кафедри зарубіжної літератури Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов;

доктор філологічних наук, професор **Погребна Вікторія Леонідівна**, завідувач кафедри журналістики Запорізького національного технічного університету

Захист відбудеться «27» квітня 2013 року об 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 52. 051. 05 Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (95007, Сімферополь, просп. академіка Вернадського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (95007, Сімферополь, просп. академіка Вернадського, 4).

Автореферат розісланий «» 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Категорія «роман» – одна із найбільш дискусійних проблем сучасного літературознавства. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених теорії та історії роману (М. Бахтін, Б. Гріфцов, Д. Затонський, А. Есалнек, Д. Лукач, М. Римар та ін.), серед дослідників і досі немає єдності щодо визначення роману, його генези, жанрового змісту, структурних ознак, взаємодії з іншими жанрами, динаміки в літературному процесі. Актуальними питаннями наразі залишаються конкретно-історичні форми роману в світовій літературі, типологія і поетика роману в різні періоди розвитку мистецтва слова.

Російська література збагатила світову скарбницю значними досягненнями в царині роману. Ставши «головним героєм літературного процесу» (М. Бахтін) у ХІХ столітті, жанр роману на межі ХІХ-ХХ віків поступається малим і середнім жанровим формам (нарис, оповідання, новела, повість), що було зумовлено стрімкістю соціально-історичних зрушень, а також зміною художніх парадигм. В. Гусев слушно зазначив: «У період знецінення колишніх істин та вірувань важко було побачити життя в цілому й відобразити його у творі великих жанрових форм, що потребує докладно виписаної картини різнобічних зв'язків людини із навколишнім середовищем та багаторівневої обумовленості вчинків, почуттів і навіть найтонших душевних порухів»¹. Дослідники (В. Гречнев, В. Гусев, В. Кожинов, С. Кормілов, Н. Крутікова, Т. Маєвська, Н. Тамарченко та ін.) однастайні в тому, що в період «переходу» не було потреби у розлогих романних формах, навпаки, митці намагалися втілити свої ідеї в невеликих за обсягом текстах, оскільки в малих та середніх жанрах основна увага припадала на один або кілька важливих моментів із життя персонажа, ключову конфліктну ситуацію. Малі та середні жанрові форми були більш відкритими для художнього експериментування, а також для впливу різних родів та видів мистецтва. Утім, як відзначила А. Есалнек², романне мислення залишалось панівним у художній свідомості перехідної доби, що позначилося на творах

---

¹ Гусев В. А. Литература в ситуации переходности : [монография] / В. А. Гусев. – Дніпропетровськ. : Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2007. – С. 51.

² Эсалнек А. Типология романа / А. Эсалнек. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1991. – 157 с.

різних жанрів. Ще раніше М. Бахтін³ писав про явище «романізації», яке бере початок з кінця XIX століття й простежується надалі.

На початку XX століття жанр роману отримав нові імпульси для розвитку, що було зумовлено різними чинниками: зміною дійсності, яка потребувала більш цілісного і багатопланового осмислення; взаємопроникненням родів і жанрів; синтезом філософії та літератури; взаємодією видів мистецтва; світоглядними пошуками митців та ін. Роман як найбільш «вільний» із жанрів літератури, «відкритий і пластичний» жанр, схильний до «поетики синтезу» (Д. Затонський) відповідав рухливій і розмаїтій дійсності початку нового століття. За словами М. Бахтіна, роман має справу лише з «неготовою, такою, що перебуває у становленні, дійсністю, з її постійною переоцінкою і переосмисленням»⁴. Саме такою добою є початок XX століття, коли відбувалися значні зрушення не лише в суспільстві, але й у свідомості особистості. Роман став тією формою, де розгорталися конфлікти, пов'язані із сутнісними питаннями людського буття загалом, визначалися шляхи їх подолання.

Романне мислення притаманне кращим представникам доби «порубіжної свідомості»: Л. Андрєєву, І. Буніну, М. Горькому, Ф. Сологубу, А. Белому, М. Арцибашеву, Д. Мережковському та ін. Великі епічні форми вражають різноманіттям модифікацій у спадщині митців першої третини XX століття: А. Аверченка, О. Беляєва, М. Булгакова, О. Гріна, В. Вересаєва, Є. Замятіна, Ф. Сологуба, В. Набокова, А. Платонова, О. Толстого, І. Шмєльова. «Золотий фонд» російського роману XX століття поповнили твори, в яких охоплено широке коло життєвих явищ, порушено не тільки соціально-історичні, а й метафізичні, онтологічні, морально-етичні проблеми суспільства. Особистість в романних формах першої третини XX століття показано в широких зв'язках зі світом і буттям.

За словами М. Бахтіна, роман, на відміну від інших жанрів, є унікальною категорією, оскільки постає єдиним «неканонічним» жанром, тобто таким, що не має певної системи ознак (бо вони постійно відтворюються), а має лише певну «внутрішню міру» (Н. Тамарченко), що поєднує усталені критерії зі змінними. «Неканонічність» роману ще яскравіше виявляється на межі XIX-

---

³ Бахтин М. М. Эпос и роман (о методологии исследования романа) / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.

⁴ Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 447.

XX століть та на початку XX, коли індивідуально-авторська свідомість була «єдиним і головним каноном» (С. Аверинцев), зумовлюючи розмаїття жанрових форм.

У сучасному літературознавстві жанр роману в теоретичному та історико-літературному аспектах досліджували М. Бахтін, Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, А. Есалнек, Д. Затонський, Б. Іванюк, Л. Іезуїтова, М. Римарь, Л. Смирнова, Н. Тамарченко та ін. Проте системних досліджень, що безпосередньо стосуються вивчення своєрідності російських романних полотен першої третини XX століття, напрочуд мало. Серед них необхідно відзначити роботи О. Долгенко, Н. Желтової, В. Беглова, О. Козьміної. Цікавими є розвідки, в яких розглянуто риси поезики окремих романів першої третини XX століття (О. Васильєва, І. Жиленко, П. Ібадлаєв, В. Михеєв, І. Московкіна, Д. Морозов, Т. Надозірна, О. Полева, О. Федуніна, В. Черкес та ін.).

Незважаючи на значні успіхи у вивченні романного жанру у творчості окремих письменників, жанрово-стильові особливості російського роману досліджувалися досить фрагментарно і непослідовно. У російському та українському літературознавстві наразі немає комплексних досліджень, у яких би розглядалися питання поезики та жанрової типології російського роману (в тому числі роману 1900-1930-х років) у світлі єдиного системного підходу. У першій третині XX століття російський роман вступає в нову фазу розвитку, взаємодіє з іншими жанрами, модифікується, поповнюється новими різновидами, зазнає впливу філософії, мистецтва, різних літературних напрямів і течій. Усі ці різновиди й трансформації роману потребують спеціального вивчення, що й зумовило актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка в межах комплексної теми «Традиції і новаторство в літературі». Тему дисертаційного дослідження схвалено вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (протокол №3 від 29 жовтня 2009 р.), науково-координаційною радою «Класична спадщина і сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України (протокол № 5 від 10 грудня 2009 р.).

Мета дисертаційного дослідження – виявлення жанрової типології та особливостей еволюції романних форм у російській літературі першої третини XX століття.

Задля досягнення даної мети передбачено вирішення наступних завдань:

- схарактеризувати провідні тенденції у вивченні теорії жанрів та стилів, а також у теорії та історії роману, уточнити методологічні підходи до їх дослідження в літературі;

- окреслити типологічні різновиди російського роману в російській прозі 1900-1930-х років та виявити їх поетикальні особливості;

- встановити жанрово-стильові тенденції розвитку російського роману першої третини ХХ століття;

- проаналізувати екстралітературні (вплив філософії, мистецтва, соціально-історичної ситуації тощо) та іманентні (вплив різних родів, жанрів, провідних напрямів, течій тощо) чинники розвитку російського роману 1900-1930-х років;

- простежити традиції класичної літератури та художні новації в галузі російського роману означеного періоду;

- виявити індивідуально-авторські й типологічні трансформації жанру роману в російській літературі першої третини ХХ століття;

- простежити вплив роману на інші (нероманні) літературні форми доби.

Об'єктом дослідження є романні зразки російської літератури 1900 – 1930-х років, представлені у творчості А. Аверченка, Л. Андрєєва, М. Арцибашева, А. Белого, І. Буніна, О. Беляєва, М. Булгакова, О. Гріна, М. Горького, В. Вересаєва, Є. Замятіна, І. Ільфа і Є. Петрова, В. Короленка, В. Обручева, Ф. Сологуба, Д. Мережковського, В. Набокова, А. Платонова, О. Толстого, І. Шмельова.

Предметом дослідження є поетика та еволюція романних форм у російській літературі 1900-1930-х років.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети і завдань використовується системний підхід до вивчення типологічних процесів у романних формах російської літератури першої третини ХХ століття. Застосування історико-гносеологічного та порівняльно-історичного методів дозволило врахувати культурно-історичний контекст творів, проаналізувати трансформації романних форм у процесі розвитку літератури. На підставі структурно-семіотичного методу в роботі здійснено аналіз жанрової структури та художньої специфіки російського роману першої третини ХХ століття в контексті типологічних зв'язків із класичною літературою та розвитком суспільної думки. У роботі використано метод типологічного зіставлення текстів, що дозволив виокремити жанрово-стильові особливості романних форм у російській

літературі першої третини ХХ століття, розглянути їх константи й домінанти, види хронотопу і нарративні стратегії. Описовий метод сприяв науковій систематизації творів, які складають певні типологічні ряди, визначенню їх внутрішньої єдності на різних рівнях художнього тексту. У роботі використано можливості мотивного, генетичного та міфопоетичного видів аналізу для виявлення комплексу усталених тем і мотивів, що виформовують жанрові модифікації романних полотен, їх походження та архетипну природу. Системний аналіз сприяв узагальненню виявлених закономірностей та уточненню типологічних особливостей великих жанрових форм у російській літературі 1900-1930-х років.

Теоретико-методологічною базою роботи є праці літературознавців, філософів, письменників, критиків, що стосуються питань жанру та стилю, теорії та історії роману (Р. Барт, М. Бахтін, Н. Бернадська, О. Богданов, Ю. Борєв, Л. Гінзбург, О. Горшков, А. Есалнек, Д. Затонський, О. Зверєв, Б. Кроче, Л. Кисельова, М. Моклиця, Д. Наливайко, Д. Нитченко, Г. Сопєлов, О. Пєтебня, М. Поляков, М. Римар, П. Сакулін, А. Соколов, Г. Степанов, А. Ткаченко, В. Халієв, Л. Чернець, А. Чичєрін та ін.), а також літературознавчі праці щодо проблемних питань літературного процесу першої третини ХХ століття та творчість окремих письменників даного періоду (В. Бєглов, В. Грєчнев, В. Гусєв, Н. Жєлтова, О. Кеба, В. Кожинєв, С. Кормілов, Н. Крутікова, Т. Маєвська, І. Московкіна, О. Ніколенко, Н. Тамарченко, С. Тузков, О. Шєрман та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у світлі єдиного системного підходу досліджено еволюцію і поетику російських романних форм 1900-1930-х років. Визначено типологічні різновиди російського роману доби в контексті історико-літературного процесу. Розглянуто види хронотопу і нарративні стратегії у романних формах доби. Виявлено жанрові домінанти, константи та жанрові модифікації романних полотен у російській прозі першої третини ХХ століття. Досліджено поетикальні особливості великих жанрових форм першої третини ХХ століття та вплив на них екстралітературних та іманентних чинників. Розглянуто вплив літературних напрямів і течій на жанрову природу романних форм. Жанрову типологію роману подано з урахуванням міжродової і міжжанрової дифузії, а також класичних традицій і новаторства митців.

Теоретичне значення роботи. У роботі уточнено дефініції «жанр», «стиль», «роман», а також методологію їх типологічного дослідження в літературі. Визначено типи романних форм у російській літературі першої третини ХХ століття.

Практичне значення дисертації. Отримані результати можуть бути використані для подальшого наукового вивчення теорії та історії жанру роману, для створення довідників, посібників, підручників тощо, а також у процесі викладання курсу історії російської літератури першої третини ХХ століття, спецкурсів і спецсеминарів з проблем жанру і стилю, а також курсів, присвячених вивченню творчості романістів 1900-1930-х років.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи обговорено на засіданнях кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Основні теоретичні положення дисертації викладено в доповідях на міжнародних («Мова і культура» (Київ, 2009, 2010, 2011), «Русистика і сучасність» (Одеса, 2009), Чичеринські читання «Світова класика в літературно-критичному дискурсі ХХІ століття» (Львів, 2009), «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Гоголівські читання» (Полтава, 2009, 2011), «Короленківські читання» (Полтава, 2008, 2010), «Мариністика в художній літературі» (Бердянськ, 2010), «Російська мова і література в школі і ВУЗі: проблеми вивчення та викладання» (Горлівка, 2010), «Імагологічна проблематика польської, білоруської, російської та української літератури та європейський контекст» (Луцьк, 2011), «Вектори розвитку літературного процесу ХХ століття й методи його дослідження» (Одеса, 2011), «Майстер і Література: діалог з позиції вічного» (до 120-річчя з дня народження М.О.Булгакова (Хмельницький, 2011), «Актуальні проблеми історичної і теоретичної поетики» (Кам'янець-Подільський, 2011), Чичеринські читання «Зарубіжна літературна класика у «великому часі» (Львів, 2011), V Міжнародний науковий конгрес дослідників зарубіжної літератури та культури «Світова література на перехресті культур та цивілізацій» (Євпаторія, 2012)) та всеукраїнських («Актуальні проблеми сучасної філології» (Полтава, 2009), «Зарубіжні письменники і Україна» (Полтава, 2010, 2012), «Художня екзистенція Олександра Купріна: діалог у часі, просторі, тексті» (Хмельницький, 2010), «Рецепція України в контексті сучасної мови та літератури» (Дніпропетровськ, 2011), «Мовленнєвий розвиток особистості» (Полтава, 2011), «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (Київ, 2012), «Література в контексті культурних студій» (Миколаїв, 2012)) конференціях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Монографія і всі опубліковані статті написані автором одноосібно.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 36 робіт. Серед них 1 монографія і 35 статей, із яких 22 опубліковано у провідних наукових фахових виданнях України, 13 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (442 позиції). Загальний обсяг роботи – 422 сторінок, із них 380 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **«Вступі»** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено ступінь її осмислення в сучасному літературознавстві, сформульовано мету й завдання, предмет і об'єкт дослідження, розкрито наукову новизну, методологічну основу, теоретичне і практичне значення дослідження, а також подано інформацію про апробацію його результатів.

Перший розділ дисертації **«Роман як категорія літературознавства»** присвячено розгляду досягнень науково-критичного вивчення роману та уточненню методологічних засад дослідження проблеми жанрово-стильової ідентифікації романного тексту. Розділ містить чотири підрозділи.

У **підрозділі 1.1.** «Категорія «жанр» у сучасному літературознавстві» здійснено системний аналіз наукових і критичних праць, що стосуються визначення поняття «жанр». Розглянуто динаміку романного дискурсу в роботах М. Бахтіна, С. Аверінцева, Б. Кроче, Б. Ярхо, Г. Поспелова, Б. Томашевського, Л. Чернець, Б. Іванюка, Н. Копистянської, Н. Бернадської та ін. У підрозділі зіставлено різні трактування поняття, здійснено спробу їх системного осмислення та узагальнення.

У дисертаційному дослідженні жанр трактується як тип художньої структури, в основу якого покладено певний жанровий зміст (точка зору на світ, концепція світосприймання), реалізований у складниках (тематика і проблематика твору, авторська позиція, тенденція, пафос, конфлікт твору, образна система, сюжетно-композиційні особливості, форма оповіді). Жанровий зміст репрезентує жанрові форми, характерні не лише для творчості окремого письменника, а й такі, що визначають особливості певних літературних утворень (літературного напрямку, течії, художньої системи). З розвитком літератури жанровий зміст може трансформуватися, модифікуватися, оскільки на нього впливають як внутрішньолітературні, так і зовнішні (історичні, соціальні, філософські, мистецькі) фактори. Жанровий зміст зумовлює й жанрову модальність, проявом якої є жанровий пафос. Ядро

жанрового змісту складають жанрові домінанти, що стають визначальним чинником жанрового наповнення. Жанрові домінанти утворюють основу структури жанру, визначають особливості функціонування й взаємозв'язку різних жанрових компонентів. Жанри не є застиглими субстанціями. Маючи сталі ознаки, жанри набувають нового змісту з плином літературного процесу. Особливу рухливість і здатність до взаємопроникнення і взаємодії жанри набули в першій третині ХХ століття.

У **підрозділі 1.2.** «Основні підходи до розуміння категорії «стиль» у науці» подано розуміння поняття «стиль», визначено зв'язок даної структурної одиниці із жанровим наповненням твору.

Поняття стилю, як і жанру, наразі викликає дискусії в сучасному літературознавстві, оскільки воно є міждисциплінарним поняттям. Дослідники виділяють змістовий аспект стилю, що перебуває в тісному взаємозв'язку із формальним (М. Гіршман, В. Ейдінова, Я. Ельсберг, А. Есалнек, А. Єсин, В. Жирмунський, В. Кожинов, Дж. Куддон, Ю. Мінералов, Д. Наливайко, Г. Поспелов, П. Сакулін, О. Соколов, О. Чичерін та ін.).

Стиль у дисертації трактується як формально-змістова категорія, складаними якої є не лише мовні (носії стилю), але й надмовні елементи (стилеутворювальні фактори) (тематика, проблематика, пафос та ін.). Відзначено взаємозв'язок змісту і форми, діалектику загального й індивідуального в стилі. Важливим при дослідженні стилю є виявлення стильових домінант, оскільки саме в стильових константах і домінантах у найбільш концентрованому вигляді знаходять відбиток загальні закономірності доби (Д. Чижевський, О. Соколов та ін.). Функцію стильової домінанти може виконувати будь-який складник твору. Індивідуальний стиль письменника розглядається крізь призму загального стилю, оскільки на нього впливають як стиль доби, так і стиль жанру.

У **підрозділі 1.3.** «Методологічні підходи до вивчення категорії «роман» визначено стратегії, покладені в основу дослідження російського роману.

Російський роман, який спирається на західноєвропейські зразки, зароджується в російській літературі наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. і пов'язаний із розвитком сентименталізму та романтизму. У ХІХ ст. роман стає домінуючим жанром російської літератури. Кращими зразками класичного російського роману є твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, І. Тургенєва, І. Гончарова, О. Герцена, М. Лескова, М. Салтикова-Щедріна, Ф. Достоєвського та ін. Нерідко у передмовях і статтях, присвячених власним творам, романісти писали про особливості

поетики великої жанрової форми, закладаючи тим самим підвалини теорії російського роману (Ф. Достоевський, М. Салтиков-Щедрін, Л. Толстой та ін.).

Наприкінці XIX століття спостерігається певне згасання інтересу літературної критики до проблем історії та теорії роману, оскільки сама доба тяжіла до використання малих жанрових форм. У першій третині XX століття романні форми відновлюють втрачені позиції та стають домінантними в літературному процесі. Вивченням роману починає ґрунтовно займатися академічна наука. У роботах Ф. Буслаєва, О. Веселовського, В. Сіповського закладено методологічні засади вивчення роману. Представники формальної школи (Ю. Тинянов, В. Шкловський та ін.) звернулися до розгляду поетики роману, зосередившись на його особливостях, внутрішніх законах, проблемі мови тощо. Ґрунтовними дослідженнями структури й динаміки роману у часопросторових вимірах є теорії Д. Лукача і М. Бахтіна.

Сучасне літературознавство збагатилося численними працями з історії й теорії роману: Н. Бернадської, Т. Бовсунівської, П. Грінцера, Г. Косікова, Є. Мелетинського, М. Римаря та ін. Ураховуючи досягнення літературознавства, ми визначаємо роман як один із неканонічних жанрів, відкритий і синтетичний за своєю структурою, що відтворює незавершену дійсність у її проблемності й широті буття. Роман модифікується протягом історії розвитку літератури та характеризується певною системою формально-змістових ознак, які еволюціонують у процесі розвитку жанру. Сюжетоутворювальною одиницею роману є романний герой, який є носієм певного світогляду та вступає в конфліктні стосунки із суспільством (Д. Затонський, Д. Лукач та ін.). Внутрішню еволюцію даного жанру визначають перехід від монологізму до діалогізму, посилення психологізму, експресивності, філософічності та ін. (М. Бахтін, А. Есалнек та ін.).

У **підрозділі 1.4.** «Проблемні питання типології роману в літературознавстві» розглянуто різні підходи до класифікації романних форм.

Виокремлення спільних жанрових особливостей у певній системі дозволяє говорити про жанрову типологію – принципи структуризації та диференціації, ідентифікації жанрів. Протягом всієї історії розвитку літератури дослідники неодноразово намагалися закласти засади єдиної жанрової класифікації, проте проблема типології роману залишається актуальною й наразі. Провідні теоретики робили спробу окреслити типологічні межі романного жанру, беручи за основу історичну стадіальність виникнення жанрів та принцип змістовності (В. Белінський,

О. Веселовський, В. Жирмунський та ін.), константи, характерні для певних типів творів (В. Кожинів, Ю. Лотман, Г. Макаровська, Б. Томашевський, та ін.). Сучасне літературознавство продовжує розробляти різні принципи типології роману (Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, В. Герасимчук, Л. Конкіна, В. Малкіна, Д. Пешорда, І. Савенко та ін.). У дисертації обґрунтовано думку про те, що єдиного критерію для визначення типу роману не може бути, враховуючи складність і синтетичну природу даної категорії. Типологія романних форм може бути утворена на підставі комплексу критеріїв, які визначають певні типологічні ряди. В основу даного дисертаційного дослідження романних форм покладено такі критерії, як тип художньої структури, особливості хронотопу, нарративні стратегії, жанрово-стильові тенденції.

У другому розділі **«Особливості втілення індивідуально-авторської свідомості в модифікаціях біографічного роману 1900-1930-х років»** висвітлено провідні напрямки вивчення біографічної прози, схарактеризовано історичні, соціальні й культурні чинники розвитку даного сегменту літератури. Другий розділ містить два підрозділи.

У підрозділі **2.1.** «Художній синтез в автобіографічному романі» розглянуто жанрові особливості автобіографічного роману крізь призму синтетизму, визначено референційну ідентичність автора – оповідача – героя.

Підрозділ містить два пункти.

У **пункті 2.1.1.** «Реальне і вигадане в автобіографічному романі («История моего современника» В. Короленка, «Детство», «В людях», «Мои университеты» М. Горького)» досліджується жанровий конгломерат у полотнах автобіографічного типу, зокрема взаємозв'язок романтичної та реалістичної традиції.

Початок ХХ століття ознаменований появою автобіографічного роману, в якому реалістична складова оповіді ставала домінантою у просторово-часовій площині тексту. Це пов'язано передовсім зі значними соціальними потрясіннями, які дозволили по-новому усвідомити існування особистості в соціумі. Значним автобіографічним полотном, що поклав початок означеному жанру, став твір В. Короленка «История моего современника». У роботі цей текст окреслюється автобіографічно-історичним романом-ретроспекцією, що містить ознаки мемуарного жанру. Роман ґрунтується на реалістичному хронотопі, оскільки сюжетна оповідь відбиває реальні події із життя особистості. Осмислення себе в історичній ситуації, в контактах з відомими людьми додає оповіді епічності, рис історичного роману. Домінантними прийомами при характеротворенні автобіографічного героя є самоспоглядання,

самоусвідомлення та самоаналіз. Жанровий синтетизм даного твору характеризується неоднорідністю: у першій і другій частинах домінантним є художнє відтворення біографічного матеріалу, у третій та четвертій – публіцистичність та історизм. У романі показано формування творчої особистості, майбутнього письменника. Традиційними в даному романному різновиді прийомами характеротворення стають біографічний факт, портретні замальовки, система лейтмотивів, психологізм, що дозволяють об'ємно і достовірно відтворити становлення особистості.

За схожим принципом вибудувана й трилогія «Детство», «В людях», «Мои университеты» М. Горького, основними жанровими ознаками якої є епічність зображення та психологізм оповіді, а центральними прийомами зображення особистості автобіографічного героя – самоаналіз і самоспостереження. У трилогії домінує суб'єктивний ракурс зображення, дійсність осмислюється крізь сумніви, недовомленість суб'єкта. Оповідь від першої особи дає можливість М. Горькому показати складний внутрішній світ автобіографічного героя досить правдоподібно, створити ефект достовірності крізь ракурс самоспостереження. Факт і вигадка перебувають у тісному взаємозв'язку, часом неподільному, що не притаманно автобіографічному твору В. Короленка, в якому подано достовірний та ґрунтовний зріз доби.

В автобіографічному романі позиція дієгетичного наратора є екзистенційно-суб'єктивною, що актуалізує категорію пам'яті. Домінантним у даних модифікаціях є хронотоп «біологічного часу», коли події із життя автора відтворюються з певною послідовністю, із залученням психологізму (самоусвідомлення, самопізнання, самоспостереження і самоаналіз стають основними принципами автобіографічної прози). Характеротворення у даних модифікаціях відбувається лінійно з поступовим зростанням особистісної свідомості. Сюжетний час характеризується лінійністю, подеколи переривається авторським ракурсом: монологічним мовленням, внутрішнім і зовнішнім портретуванням, ліричними відступами.

У **пункті 2.1.2.** «Я»-роман і його модифікації («Крещений китаец» А. Белого, «Жизнь Арсеньева» І. Буніна) репрезентовано автобіографічний роман з ірреальним хронотопом, у якому окреслено тематично-проблемне поле (міжособистісний чи внутрішній конфлікт героя), зорову перспективу оповідача, «я»-доцентрованість і суб'єктивність мовлення автора, а тенденція до експлікації свого «я» перетворюється на головний принцип побудови авторського дискурсу.

У роботі доведено, що дані зразки наділено ознаками «Я»-роману, де є важливим не стільки формальний автобіографізм (збіг

подій у житті головного героя з фактами біографії письменника), скільки момент переповідання автором «по-справжньому» історії власного життя. У даному різновиді позиція наратора є абстрагованою, розкриття власного внутрішнього світу визначається «трансгредієнтністю» (М. Бахтін) автора, мірою його «збігу» з образом головного героя.

У російській літературі автобіографічний роман з ірреальним хронотопом починає активно розвиватися у постреволюційну добу, оскільки соціальні потрясіння дозволили митцям по-новому осмислити власний духовний досвід у соціумі, проаналізувати минувшину в ореолі ідилічного модусу. Домінантною у жанровому наповненні модифікації стає психологічна складова, що органічно вписується в життєпис особистості. За таким принципом вибудований роман «Крещений китаец» А. Белого, жанр якого визначено автобіографічно-психологічним романом-симфонією, що характеризується глибоким суб'єктивізмом. У даному творі автобіографічна складова трансформується, зовнішній сюжет змінюється внутрішнім, на зміну «фактичній» правді приходить «лірична», підсилюється суб'єктивність і містифікаторський характер текстів. Константним у романі стає мотив пам'яті, що проглядається крізь ракурс бачення героя-наратора, що відтворює події з позиції дитини й зрілої особистості. Для даного тексту характерне поєднання традиційної «романної» автобіографічної теми з епічним задумом, що відтворюється у «ліричній» прозі, високий ступінь інтертекстуальності й лейтмотивності, домінантний статус формального чинника, що зближує твори А. Белого з експериментальним романом ХХ століття.

Роман «Жизнь Арсеньева» І. Буніна побудований за принципом «Я»-роману, де константним є складний симбіоз автобіографізму та художньої вигадки. Жанр роману потрактовано як художню біографію з елементами роману «плину свідомості». Формальна складова твору (порушення хронологічної послідовності подій, часова інверсія, розмивання художнього часу, зміна ритму прози, вихід в позачасовий вимір, використання ліричних відступів, зміна реалістичності простору) накладає відбиток на жанрове наповнення роману. Психологізм, занурення у підсвідомість, хаотичне відтворення дійсності, пульсація думки – складники роману «плину свідомості», риси якого проглядаються й у бунінському доробку. Для роману характерний соціально-побутовий хронотоп, однак основним стає особистісний часопростір, складником якого є хронотоп пам'яті (минулого) та хронотоп Вічності, з якого виходять міфологічні мотиви «світового дерева», «вертикалі», до яких спрямований рух головного героя. Просторово-часова організація

твору становить багаторівневу структуру, яка синтезує різні типи й форми часу (біографічний, сімейно-побутовий, соціально-історичний, природно-циклічний). Основу просторової організації твору становлять парні мотиви: «верх – низ», «відкритість – замкненість», «піднесення – падіння», «дитинство – старість», «реальність – фантазія», на фоні яких відтворено становлення особистості. Поєднання загального плану і особистого, конкретного та індивідуального (дуалізм романного мислення), глибокий психологізм, аналітичність та ліризм визначають жанрову своєрідність роману «Жизнь Арсеньєва» І. Буніна.

У підрозділі 2.2. «Біографічний модус як жанрова константа роману» простежується історія жанру біографії, розглядаються проблемні аспекти: зв'язок біографа-предмета біографії, жанрова ідентифікація. Підрозділ складається із двох пунктів.

У пункті 2.2.1. «Біографічний дискурс у романах «Санін» М. Арцибашева, «Жизнь Клима Самгина» М. Горького, «Машенька» В. Набокова досліджено наративну складову, ступінь фокалізації, виокремлено жанрово-стильові домінанти, що впливають на жанрові модифікації.

У дисертації доведено, що біографічний роман стає домінантним жанром у російській літературі першої третини ХХ століття, оскільки змальовує існування особистості в певних історичних умовах. Твір М. Арцибашева «Санін» визначено як філософсько-біографічний роман-ідею, жанровий зміст якого полягає у відображенні філософії життя особистості «нового формату». Стильовими домінантами роману є філософічність, втілена передовсім через мотив «надлюдини» і психологізм (поданий у формах діалогічно-монологічного мовлення, авторських коментарях, портретуванні). Часопростір роману, в якому константними є хронотопи містечка та саду, характеризується статичністю, де описовість домінує над дією і тяжіє до універсальності.

Біографічний роман стає популярним як у літературі метрополії радянського періоду, так і в літературі російської еміграції. Твір М. Горького «Жизнь Клима Самгина» являє собою біографічно-історичний роман-діалог, у якому автор майстерно вплітає біографічний матеріал в історичний контекст доби (нанизує епізоди на «стрижень» самгінського життєпису). Жанрову своєрідність твору визначають оригінальні композиційні рішення: кільцева структура, асоціації-повтори, підтекст, символи, узагальнені образи-мотиви, картини-лейтмотиви. Хронотоп вибудований на реалістичному матеріалі і характеризується достовірністю. Жанровою домінантою роману є діалогічно-монологічне мовлення.

Біографічний роман літератури російського зарубіжжя яскраво презентує твір В. Набокова «Машенька». За жанром це психологічно-біографічний роман-спомин, хронотоп якого характеризується дуальністю: поєднанням двох антитетичних часопросторів (теперішнього (соціально-побутового) і минулого (ідилічного)). Провідними мотивами художнього простору роману є екзистенціальні мотиви (ностальгії, туги) та просторово-часовий мотив потягу, що стає просторовим стрижнем і поєднує дуальні хронотопи. Психологізм оповіді у процесі розвитку літератури поступово ускладнюється і стає домінантним у романах даного різновиду.

У **пункті 2.2.2.** «Жанрово-стильові пошуки в романах «Сашка Жегулев» Л. Андрєєва, «Пути небесные» І. Шмельова, «Дар» В. Набокова присвячено розгляду релевантності біографічної складової у наративній структурі тексту, проаналізовано біспціальність просторово-часових шарів та їх еквівалентність у тексті.

У дисертації зазначено, що попри певні відмінності, означені романи належать до одного типологічного ряду. Біографічна складова є домінантною в усіх модифікаціях, оскільки в основу дієгезису покладено історію становлення особистості. «Житійний роман» Л. Андрєєва та «духовний роман» І. Шмельова є жанрово спорідненими, оскільки кожен з них ґрунтується на авторському міфі про «обранця Божого». Жанровою домінантою обох романів є мотив жертвовності та становлення особистості, однак у творах він трактується по-різному. Герої «житійного роману» припускають усі методи боротьби задля досягнення мети, а в «духовному романі» провідне місце відведено мотиву душі людини, яка є ареною боротьби протилежних сил і здатна протистояти спокусам. Мотиви дива, «знаку», «плану» є жанровими константами і впливають на метафізичний простір, що є провідним у даних романах.

Біографічні полотна «Сашка Жегулев» Л. Андрєєва, «Пути небесные» І. Шмельова вияскравлюють міфопоетичну традицію, яка актуалізує міфи про «обранця Божого» та «святую мученицю». Хронотоп характеризується нашаруванням, поліфонізмом, що має метафізичний характер (константними є потойбічні мотиви «зову», «знаку» тощо). Мотивна організація представлена антитетичними мотивами «верху» - «низу», «землі»- «неба», «янгола» - «демона», що продукують екзистенційні мотиви (самотності, відчаю, жертвовності, душі). Фабульний час розглядається у контексті надісторичного й зіставляється з категорією «вічність». Прийомами психологічного відтворення духовного стану особистості є контраст, пейзаж, зовнішнє та внутрішнє портретування та ін.

Недієгетичний наратор посідає позицію стороннього спостерігача, відтворюючи «життя» однієї особистості.

«Дар» В. Набокова розглядається в дисертації як біографічно-психологічний роман про роман, що має багаторівневу нашаровану просторово-часову структуру, в якій органічно поєднуються кілька хронотопів (ідилічний, екзотичний, історичний, соціально-побутовий). Дані часопростори коригуються наратором, постать якого є змінною. Соціально-побутовий хронотоп стає стрижневим і таким, що пов'язує між собою різновекторні хронотопи. Головний герой виконує деміургічну функцію і визначає романний сюжет. Топоси локалізовані в конкретних хронотопах, відбиваючи етапи становлення особистості. Особливо актуальним у даній модифікації стає особистісний хронотоп, що відзначається гармонійністю, цілісністю. Художній час, що має біографічні риси, протікає плавно, без прискорення чи ретардації, з детальною хронологією. Плавність часового плину, наявність датування надає роману достовірності, документальної точності. Мотивна структура чітко визначена та локалізована хронотопами, серед яких домінантними стають екзистенціальні мотиви (відчуження, самотності, ностальгії), просторово-часові (мандрів, дороги) тощо. Ракурс наратора характеризується змінністю, хаотичністю, кожному із часопросторів притаманна множинність ракурсів бачення. Чергування-поєднання авторського і персонажного ракурсів актуалізує прийом літературної гри при створенні авторського образу в романному тексті та виключає настанову на «правдивість». Актуальною для даного різновиду є внутрішньо-ротова дифузія, оскільки ліричні й драматичні тексти органічно вписуються в епічну оболонку твору. Цей романний різновид характеризується множинністю жанрів-вставок, взаємонакладанням літературних стилів (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовно-побутового, художнього). Значне жанрове нашарування, характерне для даної модифікації, дозволяє кваліфікувати даний твір як метароман, що має феноменологічну природу.

Третій розділ «Характер дійсності» у наративних стратегіях історичного, соціального і сатиричного роману в російській літературі першої третини ХХ століття» присвячено вивченню наративних моделей романних форм 1900-1930-х рр.: прийомів репрезентації дійсності, особливостей формування подієвого ряду, типів фокалізації (Ж. Женетт), засобів відтворення внутрішнього світу персонажів. В основі наратологічного аналізу художнього дискурсу – дослідження внутрішньо текстової комунікації твору, актуалізація діалогу автора й реципієнта. Наратор не просто повідомляє про події, але й констатує, інтерпретує їх як значущу

частину цілого, що реалізується в процесі систематизації зв'язків між елементами сюжету, інстанціями наратора (героя, автора, другорядних персонажів). У наративній структурі тексту віддзеркалюються особливості існування людини у часопросторі, втілюється процес її самопізнання і світорозуміння. У дисертаційній роботі досліджено зміни функціонального статусу наратора (ракурс автора, героя, «дійсності»), типи фокалізації (нульова, внутрішня (фіксована, змінна, множинна), зовнішня), жанрово-стильові константи та домінанти, хронотопічні зрощення, риторичність, що складають наративну структуру тексту, яка впливає на жанр творів. Розділ містить три підрозділи.

У **підрозділі 3.1.** «Наративна структура історичного роману («Христос и Антихрист (Петр и Алексей)» Д. Мережковського, «Петр Первый» О. Толстого)» розглянуто наративні механізми історичного тексту.

У дослідженні наголошено, що з розвитком літературного процесу історичний роман продовжує активно розвиватись. Жанр роману «Христос и Антихрист (Петр и Алексей)» Д. Мережковського визначено як історико-біографічний роман-притчу. Сюжет ґрунтується на дидактично-алегоричній основі, характеризується символічністю (притча про «блудного сина»). Хронотоп детально виписаний, наділений дзеркальністю (оскільки певна подія висвітлюється крізь фокус бачення різних персонажів, які часом стають антиподами), а також насичений філософськими та релігійними мотивами. Сюжет роману схематичний, образи емблематичні та алегоричні стають носіями певної ідеології. Художній світ роману загалом статичний, а філософські диспути в ньому виконують сюжетоутворювальну функцію. У романному полотні Д. Мережковського, на відміну від твору О. Толстого, який витриманий у реалістичній манері, значне місце посідають готичні мотиви, що виявляються передовсім у хронотопі та образній системі. Роман «Петр Первый» О. Толстого ґрунтується на реалістичному матеріалі й визначається як історико-біографічний роман-епопея, що характеризується панорамним висвітленням доби. Імплицитне портретування історичного героя сприяє міфологізації його образу. Жанровими константами твору є історичний хронотоп, що характеризується частою зміною топосів, об'ємним вибіркоким, динамічним портретуванням, особливою стилістикою, притаманною жанру історичного роману. Наративний шар оповіді в історичному романі є багатоаспектним та «аксіологічно децентрованим», оскільки події подаються з різною фокалізацією. У романі Д. Мережковського оповідь ведеться крізь призму бачення численних героїв в індивідуально-суб'єктивному фокусі, тоді як у

творі О. Толстого – у нейтральному руслі із актуалізацією авторського бачення (нульова фокалізація), що часом вступає в конфлікт із об'єктивним відтворенням подій.

У **підрозділі 3.2.** «Форми нарації в соціальних романах «Солнце мертвых» І. Шмельова, «В тупике» В. Вересаєва, «Белая гвардия» М. Булгакова» досліджено наративні функції дієгетичного оповідача та форми художньої рецепції тексту. У соціальних романах спостерігається значне посилення суб'єктивності нарації, яка поєднана із релігійно-філософською тематикою, що призводить до синтезу стильових тенденцій.

Соціальний роман першої третини ХХ століття має глибоке історико-автобіографічне підґрунтя, що дозволяє висвітлювати зображувані події зі значним суб'єктивізмом. Суб'єктивність є жанровою домінантою роману «Солнце мертвых» І. Шмельова, який розглядається як соціально-філософський роман-епопея. Жанровою особливістю даної форми є наявність екзистенціального хронотопу, який підпорядковує собі топоси дороги, пустелі, ночі. Художній простір характеризується розширенням, а сюжетний час – ретардацією, що дозволяє панорамно висвітлити події. Жанровими домінантами епопеї стає наративний дискурс: авторське бачення світу, ліризм в зображенні дійсності, сюжетна незавершеність, мозаїчна, фрагментарна композиція, елегійний тип оповіді, фольклорні, біблійні мотиви. Особливістю художнього методу автора стає акцентуація на «побутових деталях», портретуванні, пейзажі, ефекті приголомшення, психологізмі зображення, діалогічно-монологічному мовленні, які слугують не лише художнім фоном, але й мають полемічний характер. Звернення до духовного, сокровеного в людині, занурення в онейросферу (мотиви сну) споріднює епопею «Солнце мертвых» із художніми зразками символізму. Жанровою домінантою епопеї є образ автора-наратора, який виконує сюжетоутворювальну функцію, оскільки стає своєрідним «стрижнем» у побудові оповіді.

У наративній структурі роману «В тупике» В. Вересаєва автобіографічна складова знаходиться ієрархічно нижче, оскільки ракурс наратора характеризується нейтральністю щодо зображуваних подій. Жанр даного роману визначено як соціально-історичний роман-монтаж. У назві твору відбивається жанровий зміст роману, який закодовано у лейтмотивному вислові. Автобіографізм стає жанровою константою, що виявляється передовсім в імагологічному аспекті. Часопростір роману об'єктивний, ґрунтується на реалістичному матеріалі та має певні особливості (портретування дозволяє максимально точно відтворити психологічний стан особистості, пейзаж наділений

глибоким філософським змістом, вставні новели актуалізують біблійні мотиви та виконують прогностичну функцію). Домінантним у романі стає кінематографічний принцип побудови тексту: сюжетні фрагменти вибудовуються в струнку оповідь, певні елементи якої подано укрупненим або загальним планом.

Автобіографізм, що ґрунтується на історичному матеріалі, стає доміантним і в романі «Белая гвардия» М. Булгакова, жанр якого кваліфіковано як соціально-автобіографічний роман-містерію. Хронотоп роману має реалістичне підґрунтя (Місто, топоси і локуси районів, вулиць, історичних пам'яток), однак насичений оніричністю, яка відіграє значну роль у пізнанні художнього світу. Реалістичний хронотоп актуалізує внутрішньо-соціальні та зовнішньо-соціальні мотиви: руйнування (сім'ї), смерті матері, гри (образ-символ – шахова дошка-країна), «бенкету під час чуми», будинку-судна, мотив сну, заметілі, дива, хреста. Стильовою особливістю даного тексту є мелійні мотиви, довкола яких гуртуються відповідні субмотиви: оперні ремінісценції, назви музичних творів, тембри голосів, образи музичних інструментів. Провідними в жанровому наповненні роману є апокаліптичні мотиви, які виявляються як на змістовому, так і на формальному рівнях, надаючи роману універсальності.

У **підрозділі 3.3.** «Форми хронотопу і наративні позиції в сатиричних романах «Шутка Мецената» А. Аверченка, «Двенадцать стульев», «Золотой теленок» І. Ільфа та Є. Петрова» розглянуто специфічні модифікації просторових моделей в аспекті оповідної організації, де ревізії зазнають усі буттєві та екзистенційні концепти, актуалізується перманентна взаємодія персонажа і світу, а калейдоскопічність фокалізацій створює об'ємне зображення.

У роботі доведено, що сатиричний роман як жанр починає окреслюватися лише наприкінці 20-х років ХХ століття, прийшовши на зміну малим жанровим формам. Сатирична складова задля дієвості часто поєднувалася із авантюрою, що дозволяло панорамно висвітлити недоліки змальнованої доби. Роман «Шутка Мецената» А. Аверченка є соціально-дидактичним романом-гуморескою, в якому константним є авантюрний стрижень. Дана складова є доміантною у діалогії «Двенадцать стульев» та «Золотой теленок» І. Ільфа та Є. Петрова, жанр якого окреслено як авантюрно-сатиричний роман-пікареска. Жанровий зміст даних творів полягає у протиставленні двох світів: асоціального, представленого в образах головних героїв-авантюристів та упорядкованого соціуму. У романі А. Аверченка упорядкований соціум представляє Шелковніков-Куколка, героями авантюристами стають Меценат і його клевети, тоді як у І. Ільфа та Є. Петрова

Остап Бендер є носієм індивідуально-анархістського світогляду, що не вписується в реалії того часу. Авантюристи не мислять своєї інтеграції в соціум, тому не випадковим є трагічний фінал романів, де герої зазнають поразки. Жанровою домінантою романів І. Ільфа та Є. Петрова є їхній сатиричний характер, оскільки крізь світобачення шахрая здійснюється аналіз дійсності та висміюються вади суспільства. У А. Аверченка домінантною є гумористична складова, що ґрунтується на автобіографізмі оповіді. Митець ретардує час і простір, відтворює події минулого, що характеризуються ностальгічним часовим модусом. Художній час створюється за рахунок деструкції часу теперішнього і виводить хронос на універсальний рівень. У романі І. Ільфа та Є. Петрова автобіографічність проглядається в задіяних топосах, що додає оповіді правдоподібності. Хоча соціально-побутовий хронотоп обох романів виписаний у реалістичному руслі, в гумористичному романі він зневажливолюється, оскільки сюжет рідко виходить за межі окресленого простору вітальні Мецената. У сатиричному – даний вид хронотопу слугує для панорамного відтворення дійсності. Стильовими домінантами обох романів стають лейтмотиви мовлення (персонажів), що залучають сатиричний модус. Для даної модифікації характерна дворівнева наративна структура: екстрадієгетичний рівень – фіктивні оповідачі, чиїми героями є Меценат та його клевети, Остап Бендер зі своїми прибічниками; інтрадієгетичний рівень – персонажі, які розповідають вставні історії (особливо в романі А. Аверченка); метадієгетичний рівень події (фіксація Вічного хроносу у А. Аверченка, відтворення радянської дійсності початку ХХ століття у І. Ільфа та Є. Петрова). Екстрадієгетичний рівень є домінантним у наративній структурі творів і виконує дидактичну та прогностичну функції.

У **четвертому розділі дисертації «Художній синтез у метажанрах російської літератури 1900-1930 рр.»** виявлено специфіку метажанрів у російській літературі першої третини ХХ століття. Метажанр розглядається як стійкий інваріант моделювання світу, локалізований в межах певної культурної доби. «Старші жанри» (Ю. Тинянов) позиціонуються вище звичних жанрових систем і включають в себе художні твори, які не завжди перебувають в прямому діалогічному зв'язку, іноді різножанрові, але завжди підпорядковані одній наджанровій матриці. Структурно-семантичне ядро метажанрової матриці завжди пов'язане з культурними й естетичними пріоритетами тієї системи, в якій локалізується метажанр. Четвертий розділ складається з двох підрозділів.

Підрозділ 4.1. «Роман-міф» присвячено системному дослідженню міфологічних парадигм у творчості письменників першої третини ХХ століття. Створюючи варіанти певного інваріанту, міфологічний код надає художнім творам нових культурних смислів, що позиціонуються на рівні метажанру. Підрозділ містить два пункти.

У **пункті 4.1.1.** «Міф як основа світобачення в романах «Мелкий бес» Ф. Сологуба, «Петербург» А. Белого» відзначено ключове значення міфу в жанровому наповненні творів. Відзначено деміургічну складову, форми втілення міфу.

У дисертаційному дослідженні доведено, що міфологічна складова є константою у жанровому наповненні певних творів 1900-1930 рр. Жанр твору «Мелкий бес» Ф. Сологуба у роботі визначений як міфологічно-сатиричний роман-колаж, виписаний у протиставленні двох антитетичних світів, що актуалізують широкий спектр філософських проблем. Міфологізм притаманний і роману «Петербург» А. Белого, психологічно-філософському роману-міфу, виписаному в естетиці символізму. В обох романах суспільно-політичні та особистісні проблеми доводяться до рівня універсальних та таких, які потребують філософського осмислення. Міфологічна складова домінує у романі Ф. Сологуба та впливає на хронотоп твору. Художній простір, утворений нараторами-деміургами, є напівмістичним, напівреальним, де присутні фольклорні мотиви (чародійство, перевертництво), гротескна сатира (уподібнення людей картам, механізмам, рослинам, мерцям) та інтровентована фантастика, що наповнює оніричний простір (галюцинації Передонова, сні Передонова, Володіна, Марти, Людмили). Складна палітра психологічних переживань і роздумів головних героїв є стильовою особливістю роману А. Белого та впливає на жанрову модифікацію твору. Колористика і мелійність визначають часопросторові мотиви (есхатологічні, міфологічні тощо). Провідною особливістю художнього простору роману є його схематизм, «математичність». Колористика і мелійність виконують також імагогічну функцію, впливаючи на засоби характеротворення. Структура тексту (чіткий розподіл на розділи, нестандартна пунктуація тощо) дозволяє «закодувати» дійсність, відтворити її амбівалентно.

У **пункті 4.1.2.** «Переосмислення міфу в романі «Дневник Сатаны» Л. Андрєєва» визначено типи міфологічних моделей у романі Л. Андрєєва: залучення традиційних сюжетів і образів, що передбачає як інтерпретацію, так і трансформацію (міфологічні елементи безпосередньо формують проблематику твору); творення авторського міфу, коли організація міфу підпорядковується законам

поетики міфу (міф використовується як модель структури, за зразком якої створюється новий міф); міфологічна стилізація, у якій автор формально імітує стиль міфу (міф відіграє роль декоративного елементу).

У дослідженні констатується, що міф як основа світобачення є стрижнем для різних шарів художнього тексту роману «Дневник Сатаны» Л. Андрєєва. Ірреальність часопростору дає можливість уважливим особистісний хронотоп, розкрити природу психологічних зрушень, дослідити еволюцію свідомості. «Дневник Сатаны» Л. Андрєєва визначено міфологічно-психологічним романом-щоденником, в основі якого перекодовано «вічний» сюжет і «вічний» хронотоп. Художній простір характеризується універсальністю, наративний час – ретардацією, оскільки у творі домінує суб'єктивність мовлення, що є визначальною в екзистенційному хронотопі. Жанровою особливістю роману є глибокий шар філософських проблем, які ґрунтуються на ідеях філософів початку ХХ століття: Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін. (мотиви надлюдини, критика міщанства, заперечення релігії, роздуми щодо сенсу життя, сутності людини, протистояння добра і зла тощо). Визначальними для роману є християнські (есхатологічний мотив кінця світу, Страшного суду тощо) та екзистенціальні (мовчання, самотності, відчуження, смерті, сирітства тощо) мотиви, а також гротеск. Ігрове начало виконує важливу концептуальну і структуроутворювальну функцію, актуалізуючи інтертекстуальні зв'язки. Мотиву гри, що виходить із хронотопу «вічності», підпорядкований мотив маски, ляльки, маріонетки, що стає константним у даному романі. Щоденникова форма оповіді зближує твір зі зразками літератури «плину свідомості», риси якої наявні у доробку Л. Андрєєва.

У **підрозділі 4.2.** «Роман-антиутопія» виявлено жанрові ознаки даного різновиду роману першої третини ХХ століття. Підрозділ складається з двох пунктів.

У **пункті 4.2.1.** «Міжжанрова дифузія в романах-антиутопіях «Мы» Є. Замятіна, «Чевенгур» А. Платонова, «Мастер и Маргарита» М. Булгакова» розглянуто жанровий синкретизм у романних формах на змістово-формальному рівні. Твір «Мы» Є. Замятіна у роботі визначається як фантастично-психологічний роман-щоденник, провідними ознаками якого є автокоментар, риторичність (діалог із читачем), суб'єктивність оповіді, лінійне сюжетотворення. Фантастичний хронотоп дозволяє закодувати дійсність і вибудувати модель майбутнього.

Різку антиутопічну спрямованість має роман А. Платонова «Чевенгур», де константними є міфологічні мотиви, релігійна

тематика, «апокрифічність», що впливає на фокалізацію та «кодує» дійсність. Жанровими домінантами стають просторово-часові мотиви, які є сюжетоутворювальним фактором і впливають на імагогічний рівень тексту. У структурі роману домінують мотиви смерті, занепаду, туги, нудьги, сну, розкопаної могили та ін., що визначають трагічний пафос твору. Виокремлені особливості дають змогу розглядати «Чевенгур» А. Платонова як філософський роман-апокриф, покликаний відтворити на підставі міфопоетичної традиції соціально-політичні зрушення у Росії початку ХХ століття. Завдяки переосмисленню різних шарів фольклорно-релігійного матеріалу, гіперболізації, гротескній образності, особливій стилістиці, широкій алегорії, абстрагуванню, мотивній структурі роман має широке поле жанрового змісту.

Гострої сатиричної спрямованості набуває роман «Мастер и Маргарита» М. Булгакова, що визначений у дисертації як філософсько-міфологічний «роман про роман», константними складниками якого є багаточаровий хронотоп (ґрунтується на накладанні дійсності й історичної легенди, буденного й фантастики). Історичний хронотоп актуалізує філософські мотиви та виконує риторичну функцію, тоді як буденний – характеризується сатиричною спрямованістю і має викривальний характер. У реальному хронотопі часто вживаними є вставні різножанрові структури: репортаж, фейлетон, протокол, звинувачувальна промова, лекторсько-ораторське слово, що є засобами висміювання вад особистості і допомагають глибше відтворити особливості зображуваної доби. Поєднання історичного й буденного вивільняє й третій тип хронотопу – «вічний», в якому діють містичні сили (Волад і його почет). Вивільнення даного часопростору додає до жанрового наповнення твору рис готичного роману, для якого характерні містичні мотиви (дива, «бісівства», жаху, таємниці тощо). На формальному рівні в романі присутні принципи «монтажу», «колажу», «повтору», що реалізуються крізь дзеркальні паралелі та лейтмотивну систему, поєднуючи віддалені просторово-часові площини. Сильовою домінантою роману є наявність мелійного дискурсу, що дозволяє розглядати твір за симфонічним принципом. На мотивно-тематичному рівні романної структури паралельно співіснують дві концептуально важливі домінантні лінії: «бісівства» і «страждання людської душі».

У **пункті 4.2.2.** «Жанрова ідентифікація роману «Приглашение на казнь» В. Набокова» відзначено роль антиутопічної складової в жанровому наповненні роману, досліджено багаторівневий хронотоп та його трансформації в тексті.

Роман «Приглашение на казнь» В. Набокова у роботі ідентифікується як психологічно-міфологічний роман-антиутопія, домінантою якого є сповідальна форма оповіді. Хронотоп даного твору характеризується метафізичністю та ірреальністю, оскільки герой із «живою душею» існує у штучно створеному наратором, абсурдному світі одноликих ляльок-маріонеток. Хронотоп роману має колоподібну структуру, він замкнений, концентричний. Центром хронотопу є головний герой, котрий діє одразу в трьох вимірах: соціально-побутовому, ірреальному та особистісному. Дані часопростори щільно взаємопов'язані, виконуючи сюжетоутворювальну функцію. Значущим у даному творі є особистісний хронотоп, який увиразнює трансформацію свідомості особистості в умовах абсурдного світу. Соціально-побутовий хронотоп, що має яскраво виражені антиутопічні риси, розкриває проблему обмеження свободи. Художній час відзначається ретардацією, оскільки монологічне мовлення та оніричність значно впливають на хід сюжету, «розтягуючи його». Провідними мотивами роману є мотиви дзеркальності, театральності (цирку, маскараду, маски) та інші.

П'ятий розділ «Жанрові дефініції фантастичного роману в російській літературі першої третини ХХ століття» присвячено дослідженню жанрових різновидів роману в контексті розвитку фантастики.

Основний жанроутворювальний чинник фантастичного роману – ірреальний хронотоп вибудований на фантастичному матеріалі. Основним принципом фантастичної літератури є настанова на «двоємир'я», розподіл світу на реальний і фантастичний, однак при цьому зміст понять «реальний світ» і «фантастичний світ» у кожному конкретному випадку визначається авторською свідомістю та читацьким сприйняттям, існуючим типом суспільної свідомості. Фантастичні твори витворюють художній світ, у якому відчуваються коливання природного і надприродного. Стрижневою жанроутворювальною ознакою, крім фантастичного героя, що виходить за межі мімесису, є фантастичний хронотоп, що імітує світ реальний. Залежно від ступеня трансформації у тексті в дисертації виділяються фантастика як прийом (вкраплення фантастичних елементів у художній текст) і фантастика як концепт (синтез реальних та ірреальних ознак), які поєднуються у різновиди фантастики: наукову, космічну, альтернативну фантастику, фентезі тощо. Фантастичне нерідко пов'язане з міфом – системою уявлень про світ. П'ятий розділ складається з трьох підрозділів.

У **підрозділі 5.1.** «Взаємодія жанрів у романах «Аэлита», «Гиперболоид инженера Гарина» О. Толстого, «Человек-амфибия»

О. Беляєва» розглянуто міжжанрову дифузію у фантастичних романах початку ХХ століття, встановлено жанрові та стильові домінанти, які впливають на жанрову ідентифікацію.

Фантастичний роман посідає чільне місце у постреволюційній літературі, оскільки має можливість по-іншому осмислити реальність. Фантастичні твори подеколи стають засобом адаптації складної для розуміння дійсності до казкових, фольклорних формул, зрозумілих тогочасному соціуму. Фантастичний хронотоп давав можливість конструювати дійсність по-новому, іноді абстрагуючись від неї, іноді – зрощуючись із реальністю. Фантастика виступала засобом розкриття світобудови і виявлення (загострення) протиріч даного світу. Твір «Аэлита» О. Толстого розглядається як соціально-фантастичний роман-пародія, в якому в іронічній формі завуальовано проблеми того часу. Фантастичний хронотоп тісно переплетений з історичним і соціально-побутовим, що визначає неоднорідність романного часопростору: то звуження до побутового, то розширення до всесвітнього, то застигання в небутті. Фантастичний хронотоп тісно пов'язаний з історіософською проблематикою, що актуалізує просторово-часові мотиви (мандрів, лабіринту тощо), фольклорні мотиви (випробування, пошуку незвіданого тощо), оніричні мотиви (сни-спогади, сни-пізнання), екзистенційні (добро-зло, віра-зневіра тощо), зооморфні мотиви. Стильовою особливістю даного роману є його пародійний характер, що виявляється в різних типах хронотопу.

Різниться від попереднього за жанровим наповненням «Гиперболоид инженера Гарина» О. Толстого, який визначений як авантюрно-фантастичний роман-кіносценарій. Хронотоп даного твору вибудований на переплетенні реального та ірреального планів. Жанровою особливістю твору є наявність авантюрного і детективного сюжетів, які допомагають створити панорамний відбиток доби. Герой є носієм авантюрного начала. Жанровий зміст залучає евристичне зерно, оскільки сюжетоутворювальним чинником стає науковий винахід – пристрій, здатний змінювати простір. У мотивній структурі домінують філософські (добра, зла, вибору), соціальні (надлюдини, таємниці, театру, ляльки тощо) мотиви, які набувають загальнолюдського значення. Для даного роману характерна міжжанрова дифузія, що передбачає зближення з іншою жанровою формою, зокрема кінематографічною (принцип монтажу, укрупнене портретування, принцип «загального» та «індивідуального» плану, швидка зміна планів зображення, розлога діалогічність).

Даний принцип константний і в романі О. Беляєва, у якому створено яскраву картину ірреальної дійсності (прийом

«укрупненого плану» досить часто використовується при портретуванні героя). Жанр роману «Человек-амфибия» визначаємо як фантастичний роман-легенду, що має фольклорно-міфологічну основу. Центральним у романі є екзотичний хронотоп, покликаний вплинути на достовірність сюжетних колізій, оскільки даний тип часопростору зорієнтований на диво, незвичних персонажів, існування яких генетично прогнозовано. Особливо детально в романі відтворено топос моря, природна стихія, що є екзотичною, проте для головного героя роману – Іхтіандра стає звичною. Важливого значення набуває портретування, у творі наявні динамічний та емоційний портрет, що є доміантними при характеротворенні. Роман ґрунтується на народній традиції, яка виявляється у використанні сюжетних схем, характерних для фольклорного жанру, антитетичній образній системі, мотивній структурі, що залучає фольклорно-міфологічний матеріал.

У **підрозділі 5.2.** «Види і форми хронотопу в романах «Последний человек из Атлантиды» О. Беляєва, «Плутония» В. Обручева» відзначено релевантну позицію часопростору в жанровому наповненні даних текстів.

Роман «Последний человек из Атлантиды» О. Беляєва побудований на підставі ірреального хронотопу, що ґрунтується на міфологічних уявленнях недієгетичного наратора. Жанр даного роману визначено як фантастично-апокаліптичний «роман в романі», в основу якого покладено наукову гіпотезу щодо існування давньої цивілізації. Доміантним стає екзотично-історичний хронотоп, що ґрунтується на одиничних згадках давніх мислителів про Атлантиду, майстерно оздоблений письменником. Сюжетний час роману характеризується уповільненням, оскільки наратор зупиняється на особливостях топосів задля їхньої візуалізації. Даний прояв виконує жанроутворювальну функцію, оскільки зближує текст із кінематографічним мистецтвом, для якого характерні дані ознаки. У хронотопі роману стають доміантними пейзажні замальовки, інтер'єрні та екстер'єрні описи, зовнішнє портретування, що подаються із залученням візуальних ефектів, допомагаючи демаркації хронотопу на два дуальні прояви.

Роман «Плутония» В. Обручева є зразком «не-соціальної» (Д. Ніколаєв) фантастики, оскільки соціальна складова в даному романі відходить на задній план, поступаючись місцем науковому висвітленню результатів полярної експедиції, члени якої здійснили сенсаційне відкриття. Жанр роману визначений як пригодницько-фантастичний роман-дослідження. Формально твір вибудовано за принципом мандрівки, соціальна складова твору заміщується евристичною. Прийом мандрівки допомагає панорамно висвітлити

особливості фантастичного простору, що ґрунтується на авторському уявленні про еволюцію земної цивілізації. Відсутність соціального конфлікту призводить до зниження значущості портретування (персонажі портретуються відповідно до своїх наукових уподобань), браку психологізму. Хронотоп характеризується змінністю, фабульний час «розсувається» автором-наратором, який репрезентує фантастичну дійсність за допомогою різномірних ліричних відступів, наукових дискусій, пейзажних замальовок тощо. Художній простір роману вибудований на монотонному, детальному відтворенні історичних та еволюційних змін на поверхні планети. Особливо значущими стають пейзажні замальовки, що ґрунтовно прописують особливості фантастичного часопростору та сприяють візуалізації ірреального хронотопу.

У **підрозділі 5.3.** «Особливості жанру романів «Беґущая по волнам», «Блистающий мир» О. Гріна» досліджено трансформації фантастичних прийомів, а також роль хронотопу у формуванні жанрового змісту.

О. Грін створює фантастичні характери, в основу яких покладено дещо дивне, таємниче, ірраціональне. Митець показує нездатність розуму усвідомити багато із того, що відбувається з людиною. Ірреальна складова домінує в романах О. Гріна «Беґущая по волнам» і «Блистающий мир», жанр яких визначено як містично-психологічний роман-міф із ознаками «фентезі». «Грінландія» О. Гріна відрізняється від реального хронотопу, топографічно визначена, має свою історію, морально-етичні цінності. Художній час у романі «Беґущая по волнам» замкнений, історично недостовірний, хоча й даються певні натяки на хронологію подій. У «Блистающем мире» час характеризується дискретністю, фрагментарністю. У художньому просторі романів визначальним стає внутрішній психологізм, психологічне портретування, імпресіоністичне характеротворення, що ріднить дані твори із жанром «фентезі». Основою часопростору є магічність, з якої виходять відповідні мотиви: надлюдини, що наділена природними можливостями, мотив таємниці, дива, мандрів, спасіння, мотив моря, пам'ятника («Беґущая по волнам»), мотив світла – темряви («Блистающий мир»). Романний герой стає стрижневою постаттю, наділеною здатністю проникати за межі реального, впливати на нього, передрікати майбутнє, що ріднить його із героями літератури «фентезі». Для сакрального простору романів характерна наявність символічних проявів, як-от: заплутаність, незрозумілість сюжетних переміщень, рухливність меж, розчленування та поєднання просторів, рух колом тощо. Просторова символіка виконує

сюжетоутворювальну та характерологічну функцію, актуалізує образну символіку, домінантами серед яких є образ Фрезі Грант (символ свободи, мрії, постійного руху, нездійсненого) та образ Друда (символ світла), що змальований за принципом «романтичної антитетичності» (А. Мазін). Звернення до міфопоетичної традиції дозволяє побачити дійсність у новому ракурсі, спроектувати майбутнє, а також надає оповіді універсального характеру.

Завершують роботу **висновки**, в яких підбито підсумки дослідження.

Роман є неканонічним жанром, який постійно оновлюється, розвивається, трансформується, тобто перебуває в неперервному становленні. Характерною особливістю російського роману першої третини ХХ століття стає широта проблематики (філософської, релігійної, історичної, психологічної тощо), що засвідчила новий «характер дійсності» (Д. Затонський) і виявилася по-різному в модифікаціях роману. Жанр роману визначає структурна організація, у якій певні елементи (в різні періоди) стають домінантними. Домінантність складників визначає різновид роману за типом художньої структури, де основними жанроутворювальними чинниками є жанрово-стильові особливості, хронотоп та наративні стратегії. Тому у російській літературі 1900-1930-х років активно функціонують біографічна (автобіографічна), історична, соціальна, сатирична романні форми, а також роман-міф, роман-антиутопія, фантастичний роман.

Значну роль у жанровому наповненні романних форм першої третини ХХ століття відіграє хронотоп: реальний (що залучає реалістичні просторово-часові орієнтири) та ірреальний (що характеризується химерністю, умовністю, ірраціональністю, оніричністю, просторово-часовими зсувами). У творах із реальним хронотопом домінує історично-правдоподібний просторово-часовий шар, біографічний, календарний час, романний герой є представником відтвореної доби, органічно з нею пов'язаний у різноманітних зв'язках із середовищем (суспільним, історичним, особистим тощо). Різновидами даного типу є автобіографічний, біографічний, соціальний, історичний, сатиричний роман. Тип роману з ірреальним хронотопом відзначається складнішою просторово-часовою площиною, яка виконує характерологічну, динамічну та сюжетоутворювальну функцію. Просторово-часовий шар характеризується рухливістю, залученням міфологічних, містичних елементів, що відіграють значну роль у сюжетотворенні. Типи романів із ірреальним хронотопом поділяються на автобіографічні, біографічні, фантастичні, романи-міфи та романи-антиутопії. Хронотопи у даній модифікації різняться ступенем

ірреальності: у деяких творах ірреальна складова є константною та впливає на жанровий зміст твору, визначаючи особливості індивідуального стилю автора, в інших – стає домінантною та такою, що впливає на стиль періоду чи доби загалом. У даних різновидах має місце розмивання жанрових кордонів, інтерпретація їх через активну комплікацію з «непрозовими» формальними елементами (використання ліризму, наявність елементів роману «плину свідомості», залучення публіцистичних інтенцій тощо). У модифікаціях з ірреальним хронотопом константними є такі структури, що залучають міфопоетику, складні комплекси-цикли, оформлені не лише базовими протосюжетами, а всім спектром подальших культурних інтерпретацій і сутнісних трансформацій, що відбуваються з протосюжетами в літературній діахронії.

У визначенні жанрових структур романних форм першої третини ХХ століття слід враховувати наративні стратегії, оскільки художня розповідь синтезує весь попередній культурно-естетичний досвід у матриці змістовно значущих одиниць, які сплітаються в комбінації смислів і таким чином витворюють не лише фікційний стосовно описуваного, але цілком реальний і пізнаваний на чуттєвому рівні світ асоціацій, символів, вражень. Призначення наратора зумовлено його посередницькими зусиллями: затемнювати авторську інтенцію, аби створити ілюзію всеможності читача, а також мимоволі коригувати процес як сприймання, так й інтерпретації прочитаного. Для біографічного (автобіографічного) роману з ірреальним хронотопом притаманна наявність автора-наратора, від імені якого ведеться оповідь. Нараторові не притаманна ані пластична оформленість, ані характерологічна завершеність, однак даний образ стає «стрижнем» оповіді, свідомість якого витворює реальний чи ірреальний шар. З часом дана модифікація набуває глибшого синтетизму, де реальний та уявний простір перебувають у тісному взаємозв'язку, часом неподільному. Прикметною є позиція наратора в біографічному романі В. Набокова «Дар», де поєднуються різночасові хронотопи, яким притаманна множинність фокалізацій. Чергування-поєднання авторського і персонажного ракурсів актуалізує прийом літературної гри при створенні авторського образу в романному тексті та виключає настанову на «правдивість». Таке зміщення нараторського ракурсу надає подіям багатоаспектного (різновекторного) висвітлення.

Наратор є чинником, що впливає на формальну складову романного тексту, оскільки саме від форми викладення матеріалу часом залежить жанрова модифікація. В історичному романі наратор здійснює екскурс в минуле, ретроспективно відтворює

дійсність. За схожим принципом вибудовується й автобіографічний роман, коли наратор зазирає в минуле задля його переосмислення крізь призму власного досвіду. У романах-антиутопіях невизначеність наратора сприяє риторичності прози та актуалізує формальну складову (форма щоденника, сповіді, роману в романі, роману-мандрівки), що впливає на суб'єктивізм оповіді. У фантастичних романах наратор виконує передовсім імагогічну функцію, оскільки він творить новий, відмінний від реальності світ, топографічно визначений і детально промальований. У соціальному романі ракурс наратора, що стає голосом автора, проглядається не лише в імагогічному вимірі, але й втілює жанровий зміст, який прихований передовсім у діалогічно-монологічному мовленні. У романах із реальним типом хронотопу суб'єкт мовлення зазвичай психологічно близький авторові, тому в даних модифікаціях домінантною є внутрішня фокалізація.

У романних полотнах першої третини ХХ століття простежується нашарування різних оповідних шарів, основним із яких є авторський, оскільки саме ракурс автора стає визначальним у структурі текстів. Голосу автора підпорядкований голос героя, який, однак, може різнитися від авторського та втілювати інші позиції (Є. Замятін «Мы», Ф. Сологуб «Мелкий бес» та ін.). Для літератури 1900-1930-х років характерна наявність «проблемного» (Д. Лукач) романного героя, котрий перебуває в конфлікті з дійсністю, з якою водночас нерозривно пов'язаний. Герой нерідко характеризується амбівалентністю, що полягає у дезорієнтації в просторі, втраті життєвих орієнтирів (М. Арцибашев «Санін», М. Горький «Жизнь Клима Самгина», Ф. Сологуб «Мелкий бес», А. Белий «Петербург» та ін.). Крім голосів автора і персонажа, в романах даного періоду потужно звучить «голос дійсності», покликаний не тільки різнобічно відтворити сюжетні колізії, але й створити фокус романного змісту. Цей наративний шар довершує романну ситуацію, характерну передовсім для епічних полотен (Д. Мережковський «Христос и Антихрист (Петр и Алексей)», М. Горький «Жизнь Клима Самгина», О. Толстой «Петр Первый» та ін.).

Аналіз жанрово-стильового наповнення творів дозволив виокремити певні ознаки, що стали константами чи домінантами романних форм. Структурні складники можуть бути домінантними у різних типах романів, зокрема автобіографізм стає домінантним не лише в автобіографічному романі, але й у соціальному, для якого характерна глибока суб'єктивність, що передається крізь експресивну стилістику твору. Історизм стає домінантним не лише в історичному романі, але й в автобіографічному, біографічному,

соціальному, оскільки дозволяє правдоподібно відтворити особливості буття романного героя в певній історичній ситуації. Незалежно від того, який період відтворюється, константною складовою стає історизм, що варіюється в залежності від суб'єктивності оповідача. Наприклад, історичний роман, зображуючи події минулого, залучає фактичний матеріал (нотатки, щоденники, записки тощо), які документально точно відтворюють риси доби. З часом достовірність оповіді змінюється художньою вигадкою, спрямованою фокусом наратора (Д. Мережковський, О. Толстой та ін.), достовірність та історизм межують із «ліричною» правдою.

Історизм стає невід'ємною складовою автобіографічної прози, яка на початку століття тяжіла до документалізму, фактографізму, точності у викладенні матеріалу, самоаналізу та самоспостереження (В. Короленко, М. Горький). З часом автобіографічний роман стає тим жанром, у якому проглядається синтез філософії, міфології, мистецтва, релігії, побуту, домінуючим стає психологізм, що виявляється на всіх наративних рівнях. Реалістичність простору змінюється «ретро-картинами» (екзистенціальними, романтичними, ностальгічними) та «синхрон-картинами», що тяжіють до ірреального хронотопу. Психологізм є домінуючим не лише на змістовному рівні, але й на формальному, виводячи романну форму до рівня симфонії (А. Бєлий), роману «плину свідомості» (І. Бунін). Дана форма набуває ознак «Я»-роману – літературного явища, до якого належить широкий спектр інтровертивної літератури, яка почасти охоплює й перетинається з автобіографічно-сповідальною і психологічною прозою, суміжною з нею за авторським дискурсом, літературно-художніми та світоглядними позиціями письменників, їхніми творчими інтенціями, способами сприйняття й естетичного відтворення дійсності.

У біографічному романі автобіографічна складова звужується, однак тенденція до послаблення історизму та посилення психологізму зберігається. У російських біографічних полотнах першої третини ХХ століття константною є історична складова, оскільки романний герой стає об'єктом і суб'єктом історичного процесу. Особистісні характеристики романного героя укрупнюються, його життєва позиція виноситься на широке обговорення. Різновидами біографічного роману є романи-ідеї (М. Арцибашев), романи-портрети (Л. Андрєєв), романи-сповіді (І. Шмєльов), романи-діалоги (М. Горький), у яких укрупнено певні риси особистості й виведені до розгляду певні ідеї. З розвитком літературного процесу біографічний роман набуває міфологічних

рис і перебирає ознаки «життєвого» або «духовного» роману, в якому історична складова втрачає конкретність і набуває універсальних рис. Домінантним є показ становлення особистості, її психологічної ініціації, що призводить до риторичності прози (І. Шмельов, Л. Андрєєв, В. Набоков).

У соціальному романі доміантним стає суб'єктивізм оповіді, оскільки даний різновид представлений романами постреволюційного періоду. Суб'єктивізм, і, як наслідок, психологізм визначають жанрову модифікацію роману. Історична складова відтворена досить суб'єктивно, оскільки автобіографізм впливає на ракурс бачення автора-наратора, чий фокус позиціонується ієрархічно вище, аніж ракурс героїв-нараторів. У романних формах даного різновиду стильовою доміантою стає комплекс філософських проблем, що висвітлюються крізь релігійний чи екзистенціальний модус, мають статус «вічних» і осмислюються автором протягом усієї оповіді (І. Шмельов, В. Версаєв, М. Булгаков та ін.).

Сатирична складова у романних формах даного періоду з'являється лише в 20-х роках ХХ століття, що викликано передовсім соціально-політичними умовами. Гумористичний роман (А. Аверченко) створювався за межами радянської держави і характеризується значною часткою автобіографізму, водночас сатиричний роман (І. Ільф та Є. Петров) мав на меті відтворити історію «пікаро», крізь ракурс якого панорамно відображається радянська дійсність. Історична складова в даному різновиді є константною, однак риси дійсності увиразнено дещо гіперболізовано, відповідно до особливостей жанру авантюрного роману.

Архітектоніка в романах А. Белого, Ф. Сологуба, Л. Андрєєва глибинно пов'язана з міфопоетичною традицією, яка специфічно в ній реалізується. Емблематичний ряд веде читача до символу, спираючись на уяву, враження і підсвідомість. В цьому випадку є підстави говорити про роман-міф, який характеризується частковим залученням ірреального простору, оскільки сюжет визначає реалістична складова, доповнена індивідуально-авторським міфом (А. Бєлий, Ф. Сологуб). Даний тип можна назвати «романом свідомості», в якому обставини існують в якості внутрішнього життя героїв, ліризуються, від чого емпірична картина світу, його «багатошарова» змістова перспектива розгортається уже в свідомості читача. Особистість у даному різновиді позбавлена цілісності, діючи на кількох ієрархічно співвіднесених рівнях. Герой у даному типі роману завжди «онтологізований», піднятий на рівень Світу в цілому. Значне місце

в даному різновиді посідає соціально-побутовий хронотоп, у якому залучено історичну складову, що доповнюється фольклорно-міфологічними мотивами, які стають домінантними в даних романних формах. Авторський міф впливає на соціально-побутовий хронотоп, спроектований героями-деміургами через побутовий та оніричний модус. Дана реальність є напівмістичною, напівреальною, стаючи проявом свідомості деміурга. Художній простір реалізується в символічних формах із широким діапазоном модифікацій.

Романи-антиутопії мають різні хронотопи (фантастичний, соціально-побутовий, історичний, «вічний», особистісний), події в них розгортаються в різних просторово-часових площинах, жанрові константи докорінно різняться: автокоментування, риторичність, суб'єктивізм фольклорно-релігійне підґрунтя (мотиви смерті, занепаду, туги, нудьги, сну, розкопаної могили та ін.), гіперболізація, гротескна образність, алегоризм, абстрагування міфологізм, сатира тощо. Складна синтетична природа романів-антиутопій дозволяє віднести їх до метажанрів, стійких інваріантів моделювання світу, локалізованих у межах певної культурної доби. Дані твори, хоча й мають різножанрове наповнення, однак підпорядковані одній матриці, що має глибокий філософський підтекст, який характеризується вільним наративом.

У метаромані, представленому романом-міфом Л. Андреева «Дневник Сатаны» та романом-антиутопією В. Набокова «Приглашение на казнь», значно активізується особистісний хронотоп, оскільки романний герой перебуває у постійному пошуку відповідей на «риторичні» питання. Ірреальність хронотопу дає можливість розкрити природу психологічних зрушень, дослідити процеси свідомості й підсвідомості. У даних типах роману роль соціально-побутового хронотопу зменшується, залучаються абстрактні чи «вічні» топоси, що дозволяє авторові зосередитися на психологічній складовій. У цих романних різновидах визначальною є форма оповіді: щоденник (Л. Андреев), сповідь (В. Набоков). Особистісний хронотоп передбачає трансформацію свідомості героя під тиском певних обставин. У даних модифікаціях дане перетворення детально занотовується та виноситься на розгляд реципієнта. Значущими стають філософські (надлюдини, душі, сенсу життя тощо), релігійні (кінця світу, страшного суду тощо), екзистенціальні (мовчання, самотності, відчуження, смерті, сирітства) мотиви, що дозволяють всебічно проаналізувати етапи становлення особистості.

Фантастичний роман, що входить до типу роману з ірреальним хронотопом, у постреволюційний період особливо

активно розвивається, оскільки примарний хронотоп певним чином «кодує» дійсність, яка позначалася складним соціально-політичним протистоянням. У даній модифікації присутній розважальний елемент, який помічається й у хронотопах означених творів. У даному різновиді переважають екзотичні хронотопи, з реальним локусами, однак змальованими романтично, утаємничено (А. Беляєв, О. Толстой, О. Грін та ін.), із залученням візуалізації. Часом соціальна складова в даному різновиді поступається місцем екзотичній, що ґрунтується на наукових інноваціях (В. Обручев). Домінантним стає екзотичний хронотоп, покликаний зменшити недостовірність оповіді, що ґрунтується на авторській вигадці. Жанровим стрижнем даного типу роману є його науковість, що передбачає актуалізацію евристичного поля (сюжетною особливістю є наявність наукових розвідок, схем, описів, що супроводжують фантастичні відкриття). Задля детальнішого зображення художнього простору в даному різновиді залучаються різноманітні засоби візуалізації часопростору. У певних модифікаціях фантастичного роману відсутні соціальні конфлікти, вони побудовані за принципом мандрівки, яка актуалізує просторово-часові мотиви: шляху, мандрів, героя-мандрівника. Авторська увага зосереджена на пригодницькій складовій та описовості вражень героїв від побаченого. Романні форми О. Гріна тяжіють до «ненауковості», оскільки ґрунтуються на фантастичному хронотопі, що залучає містичний матеріал. У даній модифікації фантастичний хронотоп топографічно визначений, наближений до реальності, наділений морально-етичними характеристиками. Герой бачиться надлюдиною, наділеною надможливостями, здатною визначати майбутнє, що ріднить його із героями літератури «фентезі». Ґрунтовне відтворення екзотичного хронотопу в фантастичних романах сприяло зародженню нових різновидів романних форм, характерних для ХХ століття, зокрема космічного роману, альтернативної фантастики, детективно-фантастичного роману, фентезі тощо. Романи даного типу тяжіють до міжродової дифузії, що породжує модифікації: романи-монтажі, романи-кіносценарії, романи-пародії, романи-картини.

Загалом російська література першої третини ХХ століття тяжіє до романних форм з реальним хронотопом, однак з часом соціально-побутовий, історичний хронотоп втрачають актуальність та набирають рис ірреальності, де діють інфернальні сили, що відображають процеси свідомості й підсвідомості романного героя. З часом така форма реальності стає домінантною у великих жанрових формах, сприяючи модифікації хронотопів. На зміну соціально-побутовому приходять фантастичний, міфологічний,

екзотичний тип хронотопів, які визначають жанрово-стильову організацію творів. З розвитком літературного процесу набирає значущості особистісний хронотоп, що призводить до актуалізації філософських проблем, які для героя задають параметри й обрії романного буття. Початок ХХ століття ознаменований появою нових міжжанрових форм (роман-повість, роман-есе, роман-міф, роман-притча), жанрово-родових (роман-епопея, роман-симфонія, роман-містерія, роман-кіносценарій), жанрово-стильових (роман-сповідь, роман «плину свідомості», роман-ретроспекція, роман-колаж, роман-портрет, роман-монтаж, роман-гіпотеза) модифікацій.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Кушнірова Т. В. Романні обрії російської літератури першої третини ХХ століття: [монографія] / Т. В. Кушнірова. – Полтава : Видавець Шевченко Р.В, 2012. – 351 с.
Рецензії: *Кеба О. В.* Російський роман першої третини ХХ століття у сучасному науковому дискурсі / О. В. Кеба // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 30. – С. 385-386; *Резник О. В.* Жанровий синтез в російському романі першої третини ХХ століття / О. В. Резник // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – Вип. 11. – С. 118-120. *Кобзар О. І.* Романне мислення перехідної доби / О. І. Кобзар // Рідний край. – 2012. – №2 (27). – С. 294-295.
2. Кушнірова Т. В. Особливості функціонування категорії «стиль» у філологічній науці / Т. В. Кушнірова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 20. – С. 330-335.
3. Кушнірова Т. В. Мотив дитинства – старості у художній прозі А.Платонова / Т. В. Кушнірова // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – Вип. 1-2. – С. 81-89.
4. Кушнірова Т. В. Жанровые особенности «духовного романа» И. Шмелева «Пути небесные» / Т. В. Кушнірова // Вопросы русской литературы. – Симферополь : Крымский Архив, 2009. – Вып. 16 (73). – С. 50-59.
5. Кушнірова Т. В. Взаємозв'язок категорій «жанр» і «стиль» у структурі літературного твору / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2009. – Вип 3. – С. 6-13.

6. Кушнірова Т. В. Жанр як структурована категорія сучасного літературознавства / Т. В. Кушнірова // Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 1 (61). – Ч.2. – С. 168-175.
7. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості автобіографічного роману І. Буніна «Життя Арсеньєва» / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 1 (4). – С. 34-41.
8. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману А. Платонова «Чевенгур» / Т. В. Кушнірова // Східнослов'янська філологія: зб.наук.пр. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2010. – Вип. 16. – С. 79-89. – (Серія: Літературознавство).
9. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості індивідуально-авторського біографічного роману у російській літературі початку ХХ століття / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 2 (5). – С. 14-22.
10. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману О. Гріна «Блิสнящий мир» / Т. В. Кушнірова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 23. – С. 86-91.
11. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману В. Вересаєва «В тупике» / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 3 (6). – С. 11-19.
12. Кушнірова Т. В. Проблемні питання типології роману в літературознавстві / Т. В. Кушнірова // Мандрівець. – 2011. – №1. – С. 53-57.
13. Кушнірова Т. В. Жанрові особливості роману О. Толстого «Петро Перший» / Т. В. Кушнірова // Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків : ППВ «Нове слово», 2011. – Вип. 3 (67). – Ч.1. – С. 97-105.
14. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману Ф. Сологуба «Мелкий бес» / Т. В. Кушнірова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип.27. – С. 184-188.
15. Кушнірова Т. В. Образ героя-наратора як жанрова домінанта роману Є. Замятіна «Ми» / Т. В. Кушнірова // Науковий вісник Волинського

- національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. – 2011. – №13. – С.76-80.
16. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману М. Арцибашева «Санін» / Т. В. Кушнірова // Література в контексті культури: зб.наук.праць. – Дніпропетровськ. : Вид-во ДНУ, 2011. – Вип. 21 (1). – С. 25-32.
  17. Кушнірова Т. В. Мотив морських мандрів як жанрова домінанта роману О. Гріна «Бегущая по волнам» / Т. В. Кушнірова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Ч.3. – С. 347-355.
  18. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману Д. Мережковського «Антихрист (Петр и Алексей)» / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2011. – Вип.8. – С. 7-14.
  19. Кушнірова Т. В. Особливості жанру романів І. Льфа та Є. Петрова «Дванадцять стільців» та «Золоте теля» / Т. В. Кушнірова // Філологічні науки: Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2011. – Вип. 9. – С. 18-25.
  20. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману А. Белого «Хрещений китаєць» / Т. В. Кушнірова // Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків : ППВ «Нове слово», 2012. – Вип. 3 (71). – Ч.1. – С. 100-107.
  21. Кушнірова Т. В. Жанрові особливості оповідання В. Г. Короленка «Соколинець» / Т. В. Кушнірова // Мандрівець.– 2009. – №5 (83). – С.36-40.
  22. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману В. Набокова «Запрошення на страту» / Т. В. Кушнірова // Науковий вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2012. – Вип. 25. – С. 199-205.
  23. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману А. Белого «Петербург» / Т. В. Кушнірова // Східнослов'янська філологія. – Горлівка : Видавництво ГДППМ, 2012. – Вип. 20. – С. 105-116. – (Серія: Літературознавство).
  24. Кушнірова Т. В. Філософські мотиви як жанрова домінанта роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» / Т. В. Кушнірова // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – Т.192. – Вип. 180. – С. 82-86. – (Серія: Філологія. Літературознавство).
  25. Кушнірова Т. В. Інтерпретація категорії «жанр» у сучасному літературознавстві / Т. В. Кушнірова // Рідний край. – 2009. – №1 (20). – С. 108-111.

26. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості оповідання В. Г. Короленка «Чудная» / Т. В. Кушнірова // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого. – 2009. – Вип. 12. – Т. VIII (133). – С. 260-265.
27. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості роману Л. Андрєєва «Щоденник Сатани» / Т. В. Кушнірова // Рідний край.– 2010. – №1 (22). – С. 120-126.
28. Кушнірова Т. В. Жанрові особливості художньої автобіографії В. Короленка «Історія мого сучасника» / Т. В. Кушнірова // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – Вип. 13. – Т. V (141). – С. 259-264.
29. Кушнірова Т. В. Особливості жанру роману О. Толстого «Гіперболоїд інженера Гаріна» / Т. В. Кушнірова // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2011. – Вип. 14. – Т. II (148). – С. 276-282.
30. Кушнірова Т. В. Жанрово-стильові особливості оповідання В. Г. Короленка «Епізоди из жизни искателя» / Т. В. Кушнірова // Проблеми сучасної філології: лінгвістика, літературознавство, лінгводидактика: Збірник наукових праць. – Полтава : Освіта, 2009. – Вип. 2. – С. 122-127.
31. Кушнірова Т. В. Образ наратора як жанрова особливість короленківського тексту (на матеріалі оповідання В. Г. Короленка «Яшка») / Т. В. Кушнірова // Русистика и современность: Литературоведение: сборник научных статей по материалам XII Международной научной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя. – Одесса : Астропринт, 2010. – С. 240-348.
32. Кушнірова Т. В. Фольклорні мотиви як стильова константа у творчості М. В. Гоголя та В. Г. Короленка (на матеріалі повісті «Травнева ніч, або Утоплена» та оповідання «Ліс шумить») / Т. В. Кушнірова // Актуальні проблеми та перспективи дослідження літератури зарубіжних країн. Збірник наукових праць. – Сімферополь : Кримський Архів, 2010. – Вип. 2. – С. 112-119.
33. Кушнірова Т. В. Українська тема як стильова константа в художній прозі В. Г. Короленка / Т. В. Кушнірова // Рецепція України в контексті сучасної мови та літератури: зб.наукових праць. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2011. – С. 45-52.
34. Кушнірова Т. В. Автобіографізм як жанрова домінанта епопеї І. Шмельова «Сонце мертвих» / Т. В. Кушнірова // Зарубіжні письменники і Україна: Збірник наукових праць. – Полтава: ПНПУ, 2011. – С. 42-46.

35. Кушнірова Т. В. Романне мислення у художній спадщині В. Г. Короленка / Т. В. Кушнірова // VIII Короленківські читання: Збірник наукових праць. – Полтава : ПНПУ, 2011. – С. 14-19.
36. Кушнірова Т. В. Принцип «монтажу» як жанрова константа роману В. Вересаєва «В тупике» / Т. В. Кушнірова // Вектори розвитку сучасного літературного процесу: збірник наукових праць. – Одеса : Астропринт, 2011. – С. 172-179.

АНОТАЦІЯ

Кушнірова Т. В. Типологія та еволюція романних форм у російській літературі першої третини ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10. 01. 02 – російська література. – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню типологічних та поетикальних особливостей романних форм у російській літературі першої третини ХХ століття на матеріалі творчості А. Аверченка, Л. Андрєєва, М. Арцибашева, А. Белого, І. Буніна, О. Беляєва, М. Булгакова, О. Гріна, М. Горького, В. Вересаєва, Є. Замятіна, І. Ільфа і Є. Петрова, В. Короленка, В. Обручева, Ф. Сологуба, Д. Мережковського, В. Набокова, А. Платонова, О. Толстого, І. Шмельова. Визначено типологічні різновиди російського роману доби в контексті історико-літературного процесу. Розглянуто види хронотопу і наративні стратегії у романних формах даного періоду. Виявлено доміанти і константи в жанрових модифікаціях романних полотен у російській прозі 1900-1930-х років. Встановлено зв'язок романних форм із розвитком літературних напрямів, течій, стилів, художньої свідомості доби. Жанрову типологію роману подано з урахуванням міжродової і міжжанрової дифузії, а також класичних традицій і новаторства митців.

Ключові слова: роман, жанр, стиль, хронотоп, нарація, фокалізація, мотив, образ, міф, антиутопія, фантастика, метажанр.

АННОТАЦИЯ

Кушнирова Т. В. Типология и эволюция романых форм в русской литературе первой трети ХХ столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальности 10. 01. 02 – русская литература. – Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского. – Симферополь, 2013.

Диссертация посвящена исследованию типологических и поэтологических особенностей романских форм в русской литературе первой трети XX столетия (А. Аверченко, Л. Андреев, М. Арцыбашев, А. Белый, И. Бунин, А. Беляев, М. Булгаков, А. Грин, М. Горький, В. Вересаев, Е. Замятин, И. Ильф и Е. Петров, В. Короленко, В. Обручев, Ф. Сологуб, Д. Мережковский, В. Набоков, А. Платонов, И. Шмелев). В работе определены типологические разновидности русского романа в контексте историко-литературного процесса. Проанализированы виды хронотопа и нарративные стратегии в романских формах данного периода. Выявлены жанрово-стилевые особенности разновидностей романа, в том числе жанровые доминанты и константы, обуславливающие жанровые модификации романа в русской прозе 1900 – 1930-х гг. Раскрыто влияние экстралитературных и имманентных факторов структуры романа. Исследование типологических особенностей русского романа осуществлено в контексте развития литературных направлений и течений, показано их воздействие на природу романских форм. Жанровая типология определяется также с учетом жанровой диффузии, а также классических традиций и новаторства писателей.

В диссертации обобщены и систематизированы литературоведческие и философские подходы к проблеме функционирования понятий «жанр», «стиль», «роман», а также методологические подходы к типологическому сопоставлению больших жанровых форм. В свете единого системного подхода осуществлен комплексный структурно-семантический и функционально-стилистический анализ русских романов 1900 - 1930-х годов.

Большое внимание в работе уделяется идентификации пространственно-временного модуса произведений, его формам и видам. Рассматриваются разнообразные типы хронотопа (социально-бытовой, исторический, идиллический, фантастический, экзотический, личностный), соотношение их в тексте, а также влияние на жанр произведения.

Особое место в работе отводится анализу нарративных стратегий, и, соответственно, образу нарратора, который актуализирует явление фокализации (соотнесенность ракурсов автора, героя, второстепенных персонажей). Нарративный пласт рассматривается с учетом жанровых особенностей романских форм, что позволяет определить жанровые модификации произведений. Образ рассказчика соотносится с диегезисом, изучается его инвариантность и импликация в тексте.

В работе выделены и проанализированы такие жанровые типы русских романых форм, как биографический, автобиографический, исторический, социальный, сатирический, фантастический, а также роман-миф, роман-антиутопия. Отмечено, что в первой трети XX столетия появляются новые межжанровые (роман-повесть, роман-эссе, роман-миф, роман-притча), жанрово-родовые (роман-симфония, роман-мистерия, роман-киносценарий), жанрово-стилевые (роман «потока сознания», роман-ретроспекция, роман-монтаж, роман-портрет, роман-коллаж, роман-гипотеза) образования.

Ключевые слова: роман, жанр, стиль, хронотоп, наррация, фокализация, мотив, образ, миф, антиутопия, фантастика, метажанр.

SUMMARY

Kushnirova T. V. Typology and evolution of the novel form in the Russian Literature of the first third of the twentieth century. – Manuscript.

Thesis submitted for the Doctor's Degree in Philology, speciality 10. 01. 02 – Russian Literature. – Tavrida National University named after V. I. Vernadsky. – Simferopol, 2013.

The dissertation is focused on researching the typological and poetological features of the novel form in Russian Literature of the first third of the twentieth century (the works by A. Averchenko, L. Andreev, M. Artsybashev, A. Bely, I. Bunin, A. Belyaev, M. Bulgakov, A. Green, M. Gorky, V. Veresaev, E. Zamyatin, I. Ilf and Y. Petrov, V. Korolenko, V. Obruchev, F. Sologub, D. Merezhkovsky, V. Nabokov, A. Platonov, I. Shmelev). In this paper we define typological variety of the Russian novel in the context of the historical and the literary process. The types of chronotope and narrative strategies in novel form of the given period are analyzed. The dominants, constants and genre modifications of the novel varieties in the Russian prose of the 1900-1930s are identified. The connection between the novel structure and the development of the literary trends, styles and the artistic consciousness of the epoch is figured out. The genre typology of the Russian novel is given taking into account the diffusion of the genres, as well as the classical tradition and innovation of the writers.

Keywords: novel, genre, style, chronotope, narration, focalization, motif, image, myth, anti-utopia/dystopia, science fiction/fantasy, metagenre.